

Why Left is Not Woke – Nederlandse vertaling

door Susan Neiman

Laat ik beginnen met te zeggen waar deze lezing niet over gaat: dit is geen oproep tot een tweepartijen-aanpak of een preek tegen de cancelcultuur. Ik ga het ook niet hebben over de liberale deugd van je best doen om degenen die het niet met je eens zijn te begrijpen, al vind ik dat wel een deugd. Maar ik beschouw mezelf niet als een liberaal, misschien omdat in het werelddeel waar ik woon ‘liberaal’ gewoon ‘libertijns’ betekent en er zijn altijd wel verschillende linkse standpunten voorhanden. Mijn eigen loyaliteiten zijn altijd over beide partijen verdeeld: ik ben opgegroeid in de staat Georgia ten tijde van de burgerrechtenbeweging en heb daar de afslag naar links genomen. In een tijd waarin zelfs ‘liberaal’ een scheldwoord kan zijn in de Amerikaanse cultuur zou je bijna vergeten dat ‘socialistisch’ ooit een volkomen respectabel politiek standpunt was.

Wat links onderscheidt van liberaal is dat we niet alleen politieke rechten hebben die garant staan voor de vrijheid om te spreken, geloven, reizen en werken als we willen, maar ook aanspraak kunnen maken op sociale rechten die de daadwerkelijke uitoefening van politieke rechten ondersteunen. Maatschappelijke en economische rechten op fatsoenlijke werkomstandigheden, onderwijs, gezondheidszorg, huisvesting en deelname aan het culturele leven zijn in 1948 door de Verenigde Naties vastgelegd in de ‘Universele Verklaring van de Rechten van de Mens’. Hoewel de meeste lidstaten deze geratificeerd hebben, heeft nog geen enkel land een samenleving weten te creëren waarin die rechten worden gegarandeerd. De Verklaring heeft ook geen kracht van wet. Met 530 taalversies is het het meest vertaalde document ter wereld, maar het blijft bij een streven. Een links standpunt innemen, betekent dat je erop staat dat dit streven geen utopie blijft.

Toch zal ik het niet hebben over het standpunt dat links meer aandacht zou moeten schenken aan economische ongelijkheid dan aan andere ongelijkheden. Ik denk dat dat waar is, maar dat standpunt is al eerder verdedigd. Waar het mij hier vooral om gaat, is de manier waarop hedendaagse als ‘links’ beschouwde stemmen afstand hebben genomen van de filosofische ideeën die centraal staan in alle linkse standpunten: een toewijding aan universalisme boven tribalisme, een duidelijk onderscheid tussen recht en macht, en een geloof in de mogelijkheid van vooruitgang. Het zijn allemaal verwante ideeën, maar gezien de beschikbare tijd wil ik het vandaag alleen over het eerste hebben.

Behalve als incidenteel mikpunt zijn deze ideeën dun gezaaid in het hedendaagse discours. Daardoor zijn veel van mijn vrienden in diverse landen tot de sombere conclusie gekomen dat die ideeën niet langer bij links horen. Ze hebben vaak hun leven gewijd aan sociale rechtvaardigheid, maar voelen zich nu vervreemd door ontwikkelingen bij wat ‘woke’ links of aan de extremere kant ‘radicaal’ links wordt genoemd. Ik heb geen zin om het woord ‘links’ uit handen te geven of de zwart-wit suggestie te accepteren dat wie niet ‘woke’ is wel reactionair moet zijn. Ik onderzoek liever hoe het zelfbenoemde links van vandaag de kernideeën die iedere links mens zou moeten hebben, heeft losgelaten. Rechts mag dan gevaarlijker zijn, maar hedendaags links heeft zichzelf ontdaan van ideeën die we nodig hebben om te kunnen hopen dat we de ruk naar rechts kunnen weerstaan.

In luttele jaren is ‘woke’ veranderd van een positief label in een scheldwoord, vooral voor degenen die het liefst zouden terugkeren naar een wereld waarin hetero witte mannen het voor het zeggen hebben – waardoor ik mij licht ongemakkelijk voel bij het woord. Toch moet het feit dat mensen als de Republikeinse gouverneur van Florida Ron DeSantis het woord ‘woke’ minachtend uitspugen ons er niet van weerhouden het te onderzoeken.

Kan ‘woke’ worden gedefinieerd? Het begint met bezorgdheid voor achtergestelde personen en eindigt ermee dat die mensen alleen nog maar worden gezien door de bril van

hun achtergesteld zijn. Het idee van intersectionaliteit had de nadruk kunnen leggen op hoe wij allemaal meer dan één identiteit hebben. In plaats daarvan heeft het geleid tot een focus op die delen van identiteiten die het meest achtergesteld zijn en die vervolgens vermenigvuldigd zijn tot ze een oerwoud aan trauma's vormen.

'Woke' legt de nadruk op hoe bepaalde groepen onrecht is aangedaan en probeert de schade daarvan recht te zetten en te herstellen. In deze focus op machtsongelijkheid, wordt het concept van gerechtigheid vaak terzijde geschoven.

'Woke' vereist dat landen en mensen hun misdadige verleden onder ogen zien. Daarbij wordt vaak de conclusie getrokken dat alle geschiedenis misdadig is.

Het verwarrende aan de woke-beweging is dat die gedreven wordt door alle emoties die traditiegetrouw bij links horen: empathie voor minder bedeeden, verontwaardiging over het lot van onderdrukten, de overtuiging dat historisch onrecht kan worden rechtgezet. Deze emoties ontsproten echter door een reeks van theoretische aannames die ze uiteindelijk ondermijnen.

Wat vindt u essentiëler: de toevallige omstandigheden waarin we geboren worden of de principes die we hebben en hooghouden? Het was altijd zo dat rechts de nadruk legde op het eerste en links op het tweede. Dat is nu echter omgekeerd.

Het idee van universalisme was ooit bepalend voor links. Internationale solidariteit was het parool. Dat onderscheidde het nu juist van rechts, dat geen diepe verbanden erkende met en weinig echte verplichtingen voor iemand buiten de eigen kring. Links vond dat de kring de hele aarde moest omvatten. Dat was wat links-zijn betekende: mee-leven met stakende mijnwerkers in Wales of Republikeinse vrijwilligers in Spanje, of vrijheidsstrijders in Zuid-Afrika, of je nu tot hun stam behoorde of niet. Niet bloed, maar overtuiging was het verbindende element, en vooral de overtuiging dat ondanks alle verschillen in tijd en ruimte die ons scheiden, mensen op talloze manieren ten diepste verbonden zijn. Beweren dat geschiedenis en geografie ons beïnvloeden, is een open deur. Beweren dat ze bepalen wie we zijn, is onwaar.

Natuurlijk scheppen gedeelde ervaringen en geschiedenis speciale banden. We vertrouwen allemaal eerder degenen van wie we de code niet hoeven te ontcijferen, van wie we de grapjes meteen begrijpen en de verwijzingen onmiddellijk herkennen. Een universalist worden, vergt een daad van abstractie. Talen leren en jezelf onderdompelen in andere culturen maakt die abstractie concreet. Je zult nooit dezelfde verhouding tot een cultuur hebben als degenen die ooit in slaap vielen bij de slaapliedjes van die cultuur. Maar goede literatuur, film en beeldende kunst kunnen wonderen verrichten.

Het tegendeel van universalisme wordt vaak 'identitairisme' genoemd, maar dat is een misleidend woord want het suggereert dat onze identiteit kan worden gereduceerd tot hoogstens twee dimensies. In werkelijkheid hebben we allemaal vele dimensies waarvan het belang tijdens ons leven varieert in ruimte en tijd. Zoals Anthony Appiah ons voorhoudt:

"Tot halverwege de 20^e eeuw zou niemand, gevraagd naar zijn identiteit, geantwoord hebben met ras, geslacht, nationaliteit, regio of religie."

We zijn allemaal iemands kinderen, een feit dat minder belangrijk wordt als we het druk krijgen met het grootbrengen van onze eigen kinderen, maar je hoeft maar je ouderlijk huis binnen te stappen om terug te kunnen gaan naar het moment toen je primaire identiteit 'kind' was. Dat verschuift weer als je 's morgens je geliefde achterlaat en je beroepsrol opneemt. Is de ene identiteit essentiëler voor je dan de andere? En is dat altijd zo? Die verschuivingen in identiteit zijn universeel, maar er zijn er nog veel meer. Iemand die politiek betrokken is, kan niet over zichzelf denken als zijnde onverschillig tegenover politiek. Niet iedereen

identificeert zich met wat ze dan ook maar doen voor de kost, maar voor wie dat wel doet, komt de gedachte aan onszelf als *onszelf* in een totaal ander beroep neer op fantaseren over een stuurloze leegte.

Afhankelijk van de persoon zijn die componenten van identiteit minstens even belangrijk als de twee componenten waar de identitaire beweging op hamert: etniciteit en gender. Wie even nadenkt, ziet dat zelfs die twee minder bepalend zijn dan wordt verondersteld. Het leven van een zwarte persoon in Amerika is totaal anders dan in Nigeria, zoals Chimamanda Adichie zo schitterend heeft aangetoond in haar boek *Americanah*. Joods zijn in Berlijn of Brooklyn wordt zo anders ervaren dat ik u kan verzekeren dat dat neerkomt op verschillende identiteiten. Bestaat er een Indiase identiteit die evenzeer geldt voor brahmanen als voor dalits? Kun je iemands identiteit omschrijven als 'gay' zonder te vermelden of diegene in Teheran of Toledo woont? Degenen die nog geen twintig jaar geleden essentialisme veroordeelden, zien er nu geen been in om alle elementen van onze identiteit tot een tweetal te reduceren.

Zelfs degenen die weten dat ras een sociale constructie is, volharden erin om zulke categorieën meer gewicht toe te kennen dan ze verdienen. Het is zelfs zo dat hoe groter de consensus is dat ras een onwetenschappelijke categorie is, hoe hardnekkiger die een rol speelt in de politiek. Het reduceren van de meervoudige identiteit die we allemaal hebben tot ras en gender is geen kwestie van uiterlijkheden. De focus op twee dimensies van de menselijke ervaring is een focus op de dimensies die het meest te veralgemeniseren trauma hebben ervaren. Het vertegenwoordigt een enorme verschuiving die halverwege de twintigste eeuw begon: niet langer was de held het onderwerp van de geschiedenis, maar het slachtoffer.

De prikkel om onze focus te verleggen naar de slachtoffers van de geschiedenis was aanvankelijk een daad van rechtvaardigheid. Geschiedenis was altijd het verhaal van de overwinnaars geweest, terwijl de stem van de slachtoffers niet werd gehoord. Dat tij keren en erop staan dat de verhalen van de slachtoffers ook werden opgenomen, was maar een deel van het herstellen van oud onrecht. Als de verhalen van slachtoffers onze aandacht verdienen, dan hebben slachtoffers ook recht op ons medeleven en rechtssysteem.

De beweging om de slachtoffers van slachtingen en slavernij te erkennen begon dus met de beste bedoelingen. Men zag in dat macht en recht vaak niet samenvallen, dat er met allerlei mensen heel erge dingen gebeuren en dat we zelfs als we dat niet kunnen veranderen, we het moeten vastleggen. Als alternatief voor de voorgaande duizenden jaren, toen de overlever van een slachting door Romeinse legioenen of Mongoolse binnendringers slechts kon rekenen op een laconiek 'pech gehad', was dit een stap voorwaarts. Er ging echter iets mis toen we de positie van het slachtoffer anders gingen waarderen; de prikkel die uit grootmoedigheid begon, werd regelrecht pervers. Exemplarisch voor deze trend is het verhaal van Benjamin Wilkomirski, de Zwitserse man die beweerde dat hij zijn jeugd in concentratiekampen had doorgebracht en alles bleek te hebben verzonnen.

Wilkomirski was bepaald niet de enige. Georkestreerd slachtofferschap is perfide omdat het de spot drijft met de slachtoffers van echte racistische aanvallen, die dagelijks plaatsvinden. Maar het gaat me nu niet zozeer om de gevolgen dan wel om het feit dat zoiets überhaupt gebeurt. *Wat tot voor kort een stigma was, verleent nu status*. Waar pijnlijke afkomst en achtervolging werden onderkend, zoals in de verhalen van de voorvechter van de afschaffing van slavernij Frederick Douglass, was de pijn de eerste stap in het te boven komen ervan. Het slachtofferschap overwinnen, zoals Douglas deed, kon een bron van trots zijn; slachtofferschap op zich was dat niet.

Het is een teken van morele vooruitgang dat we de verhalen van slachtoffers niet meer terzijde schuiven, zoals zo lang het geval is geweest. Ze hebben recht op ons medeleven en, waar mogelijk, op herstel. Mijn vraag is eigenlijk wat we bedoelen als we om erkenning vragen. De grote Oostenrijkse Joodse filosoof Jean Amery, die twee jaar Auschwitz

overleefde, was zelfs tegen het oprichten van een monument voor de slachtoffers van het Derde Rijk want, zo schreef hij: “Slachtoffer zijn is op zich geen eer.” Die bewering kwam voort uit een aanname die nu ouderwets lijkt: dat monumenten voorbehouden zouden zijn aan degenen wier daden we bewonderen of wier voorbeeld we wensen te volgen. Amery schreef bewonderend over Frantz Fanon, die in *Black Skin, White Masks* stelt: “Ik ben niet de slaaf van de Slavernij die mijn voorouders heeft ontmenselijkt.”

Ik grijp liever terug op een model waarin aanspraken op gezag gaan over wat je aan de wereld hebt gedaan, niet over wat de wereld jou heeft aangedaan. Dat werpt de slachtoffers niet terug op de ashoop van de geschiedenis. Het stelt ons in staat om het zorgen voor slachtoffers te zien als deugd zonder te suggereren dat slachtoffer zijn ook een deugd is. Bryan Stevenson, advocaat van veroordeelde moordenaars die op hun executie wachten, stelt dat iedereen meer is dan het ergste wat ze ooit gedaan hebben. Moeten we dan gereduceerd willen worden tot het ergste wat ons ooit is overkomen?

Identiteitspolitiek krimpt niet alleen de meervoudige componenten van onze identiteit tot slechts één samen: ze maakt die component waarover we de minste controle hebben ook tot onze essentie. Het woord ‘identiteitspolitiek’ is giftig geworden en wordt gebruikt door conservatieve politici die weigeren in te zien dat zij in feite hun eigen identiteitspolitiek bedrijven. Ik spreek liever van ‘tribalisme’, dat aan barbaarsheid refereert, ondanks de kritiek van een goedbedoelende collega die bezorgd was dat dat woord misschien beledigend was voor de oorspronkelijke bewoners van Amerika. Maar deze notie is niet in Noord-Amerika uitgevonden. Hij is zo oud als de Hebreeuwse Bijbel. De Bijbel waarschuwt ons keer op keer voor wat er gebeurt als mensen zich rond een tribale identiteit verenigen: afgunst, onmin en oorlog zijn meestal het gevolg. Tribalisme beschrijft de maatschappelijk ineensstorting die optreedt wanneer mensen van welke soort dan ook de fundamentele verschillen tussen mensen beschouwen als die tussen *onze soort* en alle andere.

Wat is er nu universeel aan de mensheid, maar geen schijnheilige leugen? Om te beginnen pijn. Zelfs in een wereld die verzadigd is van gewelddadige beelden ril je toch even bij het zien van een foto van een door een bom verscheurd lichaam. Al komt het beeld uit een ander land, het had jouw lichaam kunnen zijn. Daarbij maak je geen ingewikkelde gedachtegang van jouw pijn tot die van een ander. De empathie is direct, hoewel meestal van voorbijgaande aard. Het is een voorbeeld van het medeleven waarvan Jean-Jacques Rousseau zei dat het aan de rede voorafgaat en dat iedereen het heeft.

En over lichamen gesproken: die bestaan uit vele onderdelen. Vlees kent een duizelingwekkende reeks vormen, kleuren en grootte, net als culturen en geschiedenissen, en is even interessant. Maar botten vormen het geraamte dat het lichaam bijeenhoudt. Een universalist wordt gefascineerd door en scheidt vreugde in alle manieren waarop mensen van elkaar verschillen – en komt toch keer op keer terug op de botten die ons overeind houden en verbinden.

Welke andere gezamenlijk kenmerken zijn er op allerlei tijden en plekken te vinden? Rousseau vond nog een basiskenmerk: we zijn vrij geboren en geneigd ons te verzetten tegen pogingen om onze vrijheid te beperken, zoals ook blijkt uit recente protesten in Hongkong en Belarus. Bovendien vinden we het heel natuurlijk dat mensen zich tegen zulke pogingen verzetten. “De uitspraak ‘wij zijn ook mensen’”, schreef Jean-Paul Sartre, “ligt ten grondslag aan elke revolutie.” Elk argument tegen slavernij, kolonialisme, racisme of seksisme ligt besloten in de vraag ‘Is zij dan geen mens?’ Volgens de Ghanese politiek filosoof Ato Sekyi-Otu past die vraag even goed in zijn moedertaal Akan als in het Engels van Thomas Jefferson. Sekyi-Otu vindt het een belediging om te suggereren dat de notie van de mens vanuit Europa geïmporteerd moest worden. “Gun Europa de eer dat het een formele en institutionele

uitdrukking heeft gegeven aan de algemene intuïties en dromen van de mensheid. Maar geef het Westen niet de exclusieve eigendomsrechten daarop.”

Universalisme ligt bij links onder vuur omdat het vermengd is geraakt met nep-universalisme: de poging om bepaalde culturen op te leggen aan anderen in naam van een abstracte mensheid die slechts blijkt te staan voor de tijd, plaats en belangen van een dominante cultuur. Dat gebeurt dagelijks uit naam van het globalisme van het bedrijfsleven. Maar laten we eens nagaan wat een knap staaltje het was om te komen tot die oorspronkelijke abstractie van de mensheid. Eerdere aannames daarover waren intrinsiek particulier, net zoals vroege noties over recht religieus van aard waren. Bijvoorbeeld bij de piepkleine Griekse staatjes waarin de godinnen toevlucht boden aan mensen die werden opgejaagd door de godinnen van de naburige stadstaat. De meeste religieuze wetten hadden een of andere voorziening voor leden van een andere religie, al werd die niet vaak toegepast. Maar het idee dat één wet van toepassing zou zijn op protestanten en katholieken, op joden en moslims, op adel en boeren, domweg omdat het allemaal mensen zijn, is een relatief recente verworvenheid die inmiddels zo vanzelfsprekend is dat we het niet eens meer als een verworvenheid zien. Dat staaltje abstractie zouden we moeten eren, ook al is het verricht door Verlichtingsdenkers die zelf niet in staat waren om de eigen ambitie waar te maken.

Laten we ook het tegendeel bekijken: denkbeelden als die van de juridische theoreticus van de nazi's Carl Schmitt, die schreef: “Iedereen die het woord ‘mensheid’ gebruikt, probeert je te bedriegen.” Zoals zoveel van zijn beweringen, was ook deze niet origineel. Hij praatte de rechtse denker Joseph de Maistre na, die in 1797 schreef:

“Er bestaat niet zoiets als een ‘mens’ in deze wereld. Ik heb tijdens mijn leven Fransen gezien, Italianen, Russen, enzovoort. Ik weet zelfs dankzij Montesquieu dat iemand een Pers kan zijn. Maar wat ‘de mens’ betreft, moet ik zeggen dat ik die nooit ben tegengekomen.”

Schmitt is aanzienlijk ingewikkelder maar ook weerzinwekkender. Hij beschouwt niet eens alle leden van *homo sapiens* als mensen. Schmitt stelt dat universalistische begrippen als *mensheid* door Joden zijn bedacht om te verhullen dat bepaalde Joodse belangen uit zijn op de macht in een niet-Joodse samenleving. Dat komt onheilspellend dicht bij het hedendaagse argument dat het universalisme van de Verlichting een dekmantel is voor bepaalde Europese belangen die uit zijn op de macht in een steeds minder witte wereld.

Geen van beide anti-Verlichtingcritici hadden door dat ‘mens’ geen empirisch concept is, zoiets als ‘hond’, of zelfs ‘Fransman’, herkenbaar als je er even naar kijkt. In plaats van Schmitts beroemde citaat na te praten, kun je zeggen: “Wie het woord ‘mensheid’ gebruikt, stelt een norm.” Iemand erkennen als mens is in die persoon een waardigheid erkennen die *moet* worden gerespecteerd. Dit geeft ook aan dat die erkenning een prestatie is: de mensheid zien in al haar vreemde en mooie verschijningsvormen is een prestatie die vereist dat je verder kijkt dan het uiterlijk.

Hannah Arendt vond dat Adolf Eichmann had moeten worden berecht voor misdaden tegen de menselijkheid, niet voor misdaden tegen het Joodse volk. Dat leek destijds een triviaal onderscheid, maar het wordt steeds duidelijker hoe belangrijk dat onderscheid is. Mijn steun aan Black Lives Matter komt niet voort uit tot een stam behoren en ook niet uit schuldgevoel over onrecht dat door mijn voorouders is gepleegd. Dat waren verarmde Oost-Europese Joden die in het begin van de twintigste eeuw naar Chicago immigrerden. Ik steun BLM omdat het doden van ongewapende mensen een misdaad tegen de menselijkheid is. Tegelijkertijd verwerp ik de witte tegenbeweging waarvan de leden “All lives matter” schreeuwen, omdat dat een banale algemene waarheid is die de aandacht afleidt van een belangrijk empirisch feit, namelijk dat Afro-Amerikanen meer kans maken om slachtoffer van

geweld te worden dan andere Amerikanen. Dat is een vaststaand feit maar je hebt een begrip van waarheid nodig om dat te zien.

Ondanks het universalistische karakter van die beweging in 2020 was racistisch rechts er snel bij om deze af te doen als een geval van identiteitspolitiek. Misschien waren ze nerveus geworden door hoe breed en divers de groep was die een einde eiste aan het geweld tegen zwarte mensen. In juni 2020 was 77 procent van de Amerikanen van mening dat systemisch racisme een probleem is. Helaas beperkte de tribale retoriek zich niet alleen tot het rechtse kamp. Tegen de herfst van dat jaar waren maar weinig stemmen die Black Lives Matter verdedigden universalistisch. Sommigen verwierpen expliciet het idee dat dit een beweging was namens gemeenschappelijkheden, ook al mochten witte bondgenoten ook een rol spelen.

Maar ik ben geen bondgenoot. Overtuigingen spelen een ondergeschikte rol in allianties en daarom zijn die meestal van korte duur. Als mijn eigenbelang toevallig samenvalt met dat van jou kunnen we, voor heel even, een alliantie vormen. De Verenigde Staten en de Sovjet-Unie waren bondgenoten totdat het naziregime verslagen was. Toen de VS besloten dat het in hun belang was om voormalige nazi's te rekruteren om het communisme te verslaan, werd de Sovjet-Unie van bondgenoot tot vijand. Als je leden van de beweging opdeelt in bondgenoten en anderen, ondermijnt dat de grondslagen van diepe solidariteit en maakt het kapot wat het betekent om links te zijn.

Het is nu een geloofsartikel dat universalisme, net als andere ideeën uit de Verlichting, een schijnvertoning is, bedacht als dekmantel voor eurocentrische, kolonialistische denkbeelden. Toen ik dergelijke beweringen voor het eerst hoorde, zo'n vijftien jaar geleden, dacht ik dat ze zo flinterdun waren dat ze snel zouden verdwijnen. Die beweringen zijn namelijk niet domweg ongegrond, maar zetten de Verlichting op haar kop. Verlichtingsdenkers hebben de kritiek op eurocentrisme *uitgevonden* en waren de eersten om kolonialisme te veroordelen – op basis van universalistische ideeën.

Mijn vermogen tot het voorspellen van intellectuele trends bleek beperkt te zijn: in de afgelopen paar jaar is de Verlichting verantwoordelijk gehouden voor zo'n beetje al onze ellende, net zoals een eeuw geleden de moderniteit als de bron van het leed werd aangewezen. Het afgeven op de Verlichting mag dan begonnen zijn aan Amerikaanse universiteiten, maar is inmiddels doorgedrongen tot de cultuur in bijna de gehele Westerse wereld. Een van vele voorbeelden: Duitsland besteedt doorgaans miljoenen aan nationale vieringen van zijn culturele rijkdommen. In de afgelopen twintig jaar hebben we een Einsteinjaar gehad, een Lutherjaar (ondanks diens kwaadaardige antisemitisme), een Beethovenjaar en een Marxjaar. De consensus tegen de Verlichting is nu zo breed dat er op dit moment geen soortgelijke plannen zijn om een nationaal jaar te wijden aan de 300^e geboortedag van Immanuel Kant.

Een deel van de kritiek die heden ten dage wordt geuit zou de Verlichting hebben kunnen versterken door te laten zien dat, dankzij niet aflatende zelfkritiek de Verlichting de kracht had om de meeste van haar eigen fouten recht te zetten. In plaats daarvan hebben degenen die de Verlichting hadden kunnen verwerklijken, zich beziggehouden met de Verlichting aanvallen.

Zij vergeten dat de Verlichting voortkwam uit een verzengd landschap op een continent dat van bloed doordrenkt was. Zij die Verlichtingsdenkers afdoen als naïef of optimistisch negeren niet alleen hun geschriften. Belangrijker is dat ze de geschiedenis negeren die de achtergrond vormde van hun denken. Dat was een geschiedenis van golven van plagen waar geen kruid tegen gewassen was en steeds weer oplaaiende geloofsoorlogen waarbij talloze mensen omkwamen. Vrouwen werden regelmatig levend verbrand als vermeende heksen en mannen werden geketend in kerkers geworpen voor het schrijven van een pamflet. Van over de Atlantische Oceaan kwamen berichten van barbaarsheden tegen de oorspronkelijke

bewoners van de Nieuwe Wereld. Geen wonder dat er in geen ander tijdvak in de geschiedenis meer of hartstochtelijker werd geschreven over het probleem van het kwaad.

En in dit landschap bracht de Verlichting het idee van de *mensheid*, dat de critici niet konden herkennen. Verlichtingsdenkers hielden vol dat iedereen, christen of confuciaan, Parijzenaar of Pers, begiftigd is met een ingeboren, te respecteren waardigheid. Versies van dit idee zijn te vinden in joodse, christelijke en islamitische teksten die stellen dat op zijn minst sommigen van ons zijn gemaakt naar Gods evenbeeld, maar de Verlichting baseerde zich op de rede, niet op openbaring.

Vanuit het idee dat alle mensen, waar ze ook vandaan komen, recht hebben op menselijke waardigheid volgt niet bepaald dat verschillen tussen mensen er niet toe doen. Individuele verhalen en culturen zijn het vlees op de botten van de abstracte mensheid. Wat er wel uit volgt, is de notie van mensenrechten die voor iedereen gegarandeerd zouden moeten zijn, ongeacht hun geschiedenis of cultuur.

Weinig aantijgingen zijn zo verbijsterend als de bewering dat de Verlichting eurocentrisch was. Wellicht verwarren degenen die dit beweren de achttiende-eeuwse realiteit met de Verlichtingsdenkers die daar juist tegen streden, en vaak met aanzienlijk persoonlijk risico. Als hedendaagse postkoloniale denkers er terecht op staan dat wij de wereld moeten leren zien vanuit het perspectief van niet-Europeanen, staan ze in een traditie die teruggaat tot Montesquieu. Die gebruikte fictieve Perzen om kritiek te leveren op de Europese mores, wat hij niet veilig had kunnen doen als Fransman uit eigen naam. Zijn *Perzische brieven* werd gevolgd door talloze andere geschriften die dezelfde truc toepasten. *Dialog met een Huron* van Lahontan en Diderots *Supplement bij de reis van Bougainville* bekritiseerden de patriarchale seksewetten van Europa – waardoor vrouwen met buitenechtelijke kinderen als misdadigers werden beschouwd – vanuit het perspectief van de meer op gelijkheid gerichte Hurons en Tahitianen. Voltaires scherpste aanvallen op het christendom schreef hij zogenaamd als een Chinese keizer en een inheemse Zuid-Amerikaanse priester.

Tegenwoordig is de naam Christian Wolff alleen nog bekend onder geleerden, maar in de vroege achttiende eeuw was hij de beroemdste filosoof van Duitsland en van grote invloed op de jonge Immanuël Kant. Toch kreeg hij in 1723 48 uur de tijd om zijn leerstoel in Halle op te geven en Pruisen te verlaten, anders zou hij worden geëxecuteerd. Zijn misdaad? Wolff had openlijk beweerd dat de Chinezen volmaakt moreel waren, zelfs zonder het christendom. Wat hem overkwam, was geen uitzondering: zowat alle nu canonieke teksten uit de Verlichting zijn verboden, verbrand, of anoniem gepubliceerd. Zeventig jaar later, toen de oudere Immanuël Kant al bekend stond als de grootste filosoof van Duitsland, werd het hem verboden om nog te schrijven of zich openlijk te uiten over religieuze kwesties. De Pruisische professor hield zich daaraan tot de minister die het verbod had uitgevaardigd was vervangen.

Ik wil het hebben over de bewering dat de Verlichting de ideologie van het kolonialisme was, want het is belangrijk om te begrijpen hoe zoiets onwaars de schijn van waarheid kon krijgen. Laten we beginnen met het feit dat imperia geen uitvinding zijn van het moderne Europa. Sterkere landen hebben al sinds het begin van de geschreven geschiedenis zwakkere landen gekoloniseerd – al voordat er natiestaten bestonden zoals wij die kennen. De Grieken en Romeinen bouwden een imperium op, evenals de Chinezen, de Assyriërs, de Azteken, de Malinezen, de Khmer en de Mogolen. Die imperia verschilden in hun mate van wreedheid en onderdrukking, maar waren allemaal gebaseerd op het gelijkstellen van macht aan recht, wat neerkomt op totale rechteloosheid. Allemaal gebruikten ze hun macht om zwakkere groepen te dwingen om grondstoffen af te staan, belastingen te betalen, soldaten te ronselen voor nog meer oorlogvoering en bevelen te accepteren die plaatselijke gebruiken en wetten overstegen. Voor zover we weten, hadden deze machthebbers maar aan één ding gebrek: een slecht geweten.

De zestiende-eeuwse Dominicaanse broeder Bartolomé de las Casas was een vroege uitzondering. Zijn *Kort verslag van de vernietiging van de Indië* stelde de gruweldaden van de Spaanse veroveraars tegenover inheemse volkeren aan de kaak. La Casas pleitte voor een vriendelijker, zachtaardiger vorm van imperialisme, inclusief het vervangen van Zuid-Amerikaanse door Afrikaanse slaven. Het imperialisme op zich trok hij niet in twijfel.

Dat deed de Verlichting wel. Dit was Kants scherpe veroordeling van het kolonialisme:

Vergelijk de barse acties van de beschaafde en vooral van de commerciële staten van ons deel van de wereld. Zij gaan schrikbarend ver in het onrecht dat zij begaan tegenover landen en volkeren die zij bezoeken (wat neerkomt op die veroveren). Amerika, landen die bewoond worden door de Neger, de Molukken, de Kaap, enz., werden in de tijd dat ze ontdekt werden, door deze beschaafde indringers beschouwd als landen zonder eigenaar, want de inwoners telden voor hen niet ... [ze] onderdrukken de inheemsen, lokken wijdverbreide oorlogen uit tussen de verschillende staten, verspreiden hongersnood, rebellie, bedrog en de hele litanie aan kwaden waar de mensheid aan lijdt. China en Japan, die ervaring hebben opgedaan met dergelijke gasten, hebben hun wijselijk de toegang ontzegd.

Kant was misschien geen groot stilist, maar hij koos zijn woorden met zorg. Het woord 'kwaad' gebruikt hij zelden, maar hier is hij heel helder: het kolonialisme leidt tot elke vorm van kwaad die de mensheid kent.

Diderot ging nog verder en beweerde dat inheemse volkeren die werden bedreigd door Europese kolonisten de rede, het recht en de menselijkheid aan hun kant hadden als ze de indringers domweg om zeep hielpen als de wilde beesten waarop ze leken. De Hottentotten, zo drong hij aan, moesten zich niet in de luren laten leggen door de valse beloften van de VOC die kort daarvoor Kaapstad had gesticht.

“Vlucht, Hottentotten, vlucht! ... Neem uw bijlen ter hand, span uw bogen en laat een regen van giftige pijlen op deze vreemdelingen neerdalen. Laat niet een van hen het overleven om aan zijn land het nieuws van hun ondergang te melden.”

Als je het wapentuig moderniseert, zou je bijna kunnen denken dat het hier een citaat van Frantz Fanon betreft.

Critici van imperia uit de Verlichting wezen niet alleen op begane wreedheden. Ze lieten ook weinig heel van de theorieën waarmee werd geprobeerd om de roef van inheemse gebieden en hulpbronnen te rechtvaardigen. De belangrijkste daarvan was John Lockes arbeidswaardetheorie, die werd aangehaald om te beweren dat nomadische volken geen recht hadden op het land waar zij jaagden en verzamelden. Kant was het daar niet mee eens en verschaftte zo een argument tegen vestigingskolonialisme.

Als de beste denkers van de Verlichting de enorme roef van landen door de Europese imperia afwezen, wat vonden ze dan van de enorme roef van mensen? De meesten veroordeelden slavernij eensgezind – evenals de Europese medeplichtigheid bij het in stand houden daarvan. In Voltaires *Candide* komt een Afrikaan in Suriname voor wiens been is afgehakt na een ontsnappingspoging. “Dat is de prijs van jullie suikerconsumptie in Europa”, zegt de tot slaaf gemaakte man. Diderot ging verder en meende dat de slavenhouders niet te bewegen waren door medelijden of morele argumenten en concludeerde dat tot slaaf gemaakte Afrikanen zichzelf met geweld moesten bevrijden. Zijn voorspelling dat “een groot man, een Zwarte Spartacus” zou ontstaan om deze bevrijding te leiden, inspireerde Toussaint L'Ouverture.

Net als progressieve intellectuelen elders, hadden radicale Verlichtingsdenkers slechts gedeeltelijk succes. Hoewel zij op veel onderwerpen het denken van hun tijdgenoten hebben

veranderd, zijn ze er niet in geslaagd om de grote Europese stormloop op imperium tegen te houden. Die kwam in de negentiende eeuw pas goed op stoom. Toch, hoewel zij het kolonialisme niet konden tegenhouden, slaagden ze er wel in het een slecht geweten te bezorgen. De Romeinen vonden niet dat ze hun rijk hoefden te rechtvaardigen of dat ze hun onderdanen moesten vertellen dat gekoloniseerd worden goed voor ze was. Naast betere schepen en wapens hadden negentiende-eeuwse kolonisten iets wat de imperialisten vóór hen niet hadden: de behoefte aan legitimiteit.

Dit moet jammer genoeg de bron zijn van de legende dat de Verlichting kolonialisme goedkeurde. Verlichtingsdenkers maakten juist gehakt van kolonialisme en stelden dat het recht aan de kant stond van die niet-Europese naties die potentiële indringers dood maakten of buiten de deur hielden. Een halve eeuw later, geconfronteerd met sterke kritiek uit naam van de idealen die ze voor zichzelf wilden, zochten Europese imperialisten naar manieren om idealen van vrijheid en zelfbeschikking in eigen land hoog te houden, en toch door te gaan met die idealen in het buitenland te schenden. Hun oplossing was te beweren dat zij nu juist idealen brachten bij degenen die niet in staat waren om die op eigen kracht te verwezenlijken. Rousseau, Diderot en Kant zouden dat bedrog wel hebben doorzien, en hebben gehuild als ze zagen hoe hun idealen voor ideologie werden ingezet. Maar die roof was verleidelijk en de critici waren dood.

Het is geen toeval dat de meeste mensen die zichzelf een generatie geleden nog ‘links’ noemden, zich nu ‘progressief’ noemen. Er is namelijk geen groter verschil tussen links en rechts dan het idee dat vooruitgang mogelijk is. Het was geen idee dat voorkwam in het traditionele conservatieve gedachtegoed, dat de geschiedenis op zijn best als statisch of circulair beschouwde en op zijn slechtst als een triest, traag afglijden van een mythische gouden eeuw. Vanuit dat wereldbeeld is beperkte verbetering misschien haalbaar, maar een werkelijk betere wereld was slechts te vinden in het hiernamaals. Aan de linkerkant staan, is achter het idee staan dat mensen kunnen samenwerken om tot belangrijke verbeteringen te komen in de echte omstandigheden van hun eigen leven en dat van anderen. Het is een notie die vaak karikaturaal wordt voorgesteld als het idee dat vooruitgang onvermijdelijk is. Menige passage in het werk van Hegel en Marx beweert dat, maar de geschiedenis heeft dat niet bepaald bevestigd. Ontkennen dat vooruitgang gegarandeerd is, is echter niet ontkennen dat die mogelijk is. Als we het vooruitzicht op vooruitgang opgeven, verwordt de politiek tot alleen maar een machtsstrijd.

De meeste woke-activisten verwerpen universalisme, maar zullen niet ontkennen dat ze naar vooruitgang streven. Ze zien alleen niet in dat er zonder universalisme *geen* argument is tegen racisme, en er alleen maar sprake is van een stel stammen die machtsspelletjes spelen. En als de politieke geschiedenis daarop neerkomt, wordt het onmogelijk om nog een robuust idee van gerechtigheid overeind te houden. Maar zonder engagement met het vergroten van universele gerechtigheid kunnen we niet samenhangend streven naar vooruitgang.

Ik heb beweerd dat de ideeën die tot nieuwe werkelijkheden hebben geleid in de Verlichting tot stand zijn gekomen. De wereld verandert wanneer bepaalde ideeën zich vestigen als normen. Wie de realiteit van vooruitgang ontkent, ontkent de realiteit. Voor de volgende generatie moet vooruitgang betekenen dat subtielere vormen van onrecht worden uitgeroeid. Zo werkt vooruitgang, en boosheid over het trage tempo van de vooruitgang is waarschijnlijk noodzakelijk om ons ervoor te doen blijven vechten. Toch is het af en toe neerkijken naar de schouders waar we op staan een manier om kracht te verzamelen. Want als we niet in staat zijn om te erkennen dat er in het verleden echt vooruitgang is geboekt, zullen we nooit de hoop kunnen blijven koesteren op nog meer vooruitgang in de toekomst.

Vertaling: Leo Reijnen